

FREDERIK V'S DYRKNING AF NÅLETRÆER INKLUSIV LÆRK

af

Annie Christensen, hortonom, lic.agro
Chr. Winthersvej 84, Næstved

FREDERIK V'S CULTIVATION OF CONIFERS, INCLUDING LARCH

Key words: History, conifers, plant nursery, Frederik V, Denmark.

I Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab nr. 11, 1981, blev i artiklen **FREDERIK V'S HOBBY: HAVEN VED FREDENSBORG SLOT** rejst spørgsmålet om, hvornår systematisk produktion af nåletræer i større skala, udenfor planteskoleregi, blev påbegyndt i Danmark.

Da den anden store anlægsperiode i Fredensborghavens historie sluttede med Frederik V, 1766, har man grund til at tro, at de store fladeplantninger med nåletræer, der omtales i C.C.L. Hirschfelds* beskrivelse af haven, 1780, var foretaget af nævnte konge.

J.G. von Langen såede sine første nåletræer på dansk jord i foråret 1764. De har næppe været klar til udplantning i foråret 1765. Foråret 1766 var Frederik V død. Derfor var det ikke uden grund, at jeg stillede spørgsmålet, hvor kom de nåletræer fra, der dækkede så store områder i parken? Ikke alene savnede jeg, i den forskning jeg havde foretaget, store mængder af nåletræplanter, men det ville være rimeligt at antage, at kongen og hans rådgivere havde haft et personligt erfaringsgrundlag og en inspirationskilde, inden de lod det store skovforbedringsprojekt løbe af stabelen i slutningen af 1763. Især da Rentekammeret var negativt indstillet overfor planen.

I et forsøg på at belyse problemet har jeg gennemgået de i kildelisten opgivne papirer beroende i Rigsarkivets varetægt. Det har ikke været muligt iblandt disse papirer at finde sikre belæg på dyrkning af nåletræer omkring 1760, men der er fundet så mange indicier, at de kan danne grundlag for en hypotese.

1. Af Rentekammerets Realitions og Resolutionsprotokoller for Danmark, 1759, 18. okt. ses, at C.C. von Gram foreslog, at forsøg med dyrkning af fyrreskov blev foranstaltet på et stykke af Höemarken ved Frederiksberg.

* Hirschfeld, Christian Cayus Lorentz, 1742-1792. Professor ved universitetet i Kiel. I Danmark kun kendt for Theorie der Gartenkunst, Leipzig, 1779.

Det behagede kongen at tilkendegive, at tanken dermed var at bringe disse trævækster til nytte på de ufrugtbare områder i Jylland og i sandområderne i Kronborg Amt.

Efter mødereferatet at dømme bad man Gram om at fremsætte forslag til mere egnede forsøgsfelter. Gram foreslog derefter de dyrkningsområder, der nævnes af A. Oppermann,* hvorefter en vedtagelse fandt sted.

Af dette ses, at kongen meget personligt tog del i dette arbejde.

Af referatet i Rentekammerets protokol kan iøvrigt ses, at talen var om dyrkning af Fyr. Derfor er jeg så forsigtig med ensidigt at oversætte »tannensammen« med »granfrø«; betegnelsen blev dengang brugt som en fællesbetegnelse for stedsegrønne nåletræer, hvorimod man altid nævnede Lærk ved rette navn.

2. Ligeledes 18. okt. 1759 fik kammerherre Rosenkrantz i Kabinetskassen dækket udgifter til indkøb af Müllers Gärten Lexicon (The Gardeners Dictionary, Miller).

Atter et personligt initiativ fra kongen, idet alle indkøb til det Kongelige Bibliotek iøvrigt blev foretaget af en dertil ansat person og betalt af Partikulærkassen. Oeder bestilte et eksemplar af Gardeners Dictionary den 8. dec. 1761.

3. 2. april 1760 modtog C.C. von Gram svar på et brev af 29. marts til jægermester E.G. von Gruttschreiber i Schleswig. Af svaret kan sluttes, at Gram havde efterlyst muligheden for at få leveret »tannensammen«. Gruttschreiber svarede, at han ikke kunne levere sådanne, men at han ville vende tilbage til sagen, dersom han fik en idé.

De her efterlyste »tannensammen« skulle måske have været anvendt i de i ovennævnte resolution befalede forsøgsplantninger.

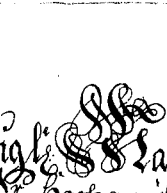
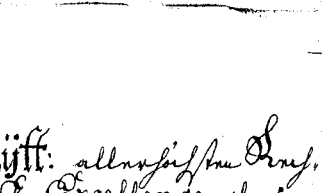
4. 9. sept. 1760 må Gram have rykket for en videre udvikling i sagen, thi 17. sept. forelå svarbrev fra Gruttschreiber. Heri oplyste han, at han havde håbet at få frø fra en hr. von Schwartzkoppen. Men at de af upåviselige årsager ikke var kommet frem. Derfor foreslog han, at Gram skulle henvende sig til den hannoveranske minister, der sikkert ville være villig til at levere, og at han, Gruttschreiber, straks ville videreeksperdere sendingen til København, dersom den skulle ankomme til ham.

Derefter synes kongen og Gram at tage sagen i egen hånd

5. Af en udgiftspost i Partikulærkammerets Resolutionsprotokol fremgår, at gartner Böckmann i Hamborg, 20. april 1761, fik betaling for leverancen af 20 pund lærkefrø.

* Oppermann, Adolf, 1861-1931. Forstander for statens forstlige forsøgsvæsen og tillige en flittig skribent.

 Der Königl. Majest. allersächseln Königl.
 mung Jahrs auf d. Hochgräf. Excellence des
 Herrn Consulin. Grafen und Ober-Hof-Mare-
 chals Bruns von Moltke sohn Erbst
 allersächseln Königst bezalet.

1.	In dem Gartens Klefcher für 5 1/2 lb inwendigen sohn Erbst - Baum, laut d. sohn Erbst 30ten Maj a. c. allersächseln Königst nung sohn Erbst quirkeln Erbstung a. d. 4. M. 1761.	7. 16. —
2.	Für 20 lb. frisch Baum, Baum, so ist für allersächseln Königl. Königl. mung von Werningerode allersächseln inwendigen sohn Erbst, und in hoc anno über Lübeck nach Copenhagen nung sohn Erbst.	3. 16. —
3.	In dem Gartens Beckmann für 40 lb. inwendigen sohn Erbst, Baum und Emballage mit Erbst bis Lü- beck, laut d. sohn Erbst 30ten Maj a. c. quirkeln Erbstung.	39. 38. —
Summa		50. 22. —
Altona d. 11 ^{ten} December 1761.		J. H. Aspern.
Das mir obige Erbstung d. sohn Erbst Stals. Graf und Cabinets-Secretair von		

Fig. 1. Regningen fra agenten Aspern, Hamburg, der viser de første indførsler af nåletræsfrø. Rigsarkivet.

Der H. Excellenz H. Hofmeister Graf und Ober-Commissar
Herrn von der Lüne, an mich zu Ludw. Brauner in der Stadt
im neuen Blantage; man soll folgende Sorten Pflanzen
ein Dürrer, künstl. Courant müßig anzuzüchten, als
Cedrus de Libanus, und Pinus mit allen andern
aus my Baumgärtel. *Wernigerode*
den 12. Novemb. 1761.

Wernigerode   Stephanus Müller

Fig. 2. Skrivelse, der viser, at gartner Stephanus Müller skulle anlægge en plantage med forskellige sorter af træer. Rigsarkivet.

6. 11. december 1761 forelå en regning fra kongens faste agent i Hamborg, J.W. Aspern, hvoraf ses, at denne i løbet af året på allerhøjeste ordre ekspederede 28 pund friske »tannensammen« fra Wernigerode via Lübeck til København. (Fig. 1).

Dette viser, at Gram må have henvendt sig på kompetent sted i udlandet for at få »tannensammen«.

7. Omtalte regning fra J.W. Aspern i Hamborg viser, at man foruden allerede nævnte ekspedition også havde ekspederet 5 1/2 pund lærkefrø fra gartner Klefecker den 30. maj 1761 og endvidere 40 lærketræer fra gartner Böckmann. Der forelå regning på disse træer dateret 21. nov. 1761 og et konnossement underskrevet i Lübeck den 2. dec. Disse papirer er ledsaget af et brev fra Aspern, hvori omtales en bestilling på 40 à 50 pund lærkefrø.

8. 16. januar 1762 ankom 58 pund lærkefrø og 12. marts modtog gartner Böckmann, Hamborg, betaling for partiet af Chatolkassen.

Angående gartneren i Asminderød

9. 19. juni 1761 betaltes første gang af Kabinetsskassen subsidier til en gartner Stephanus Müller i Asminderød.

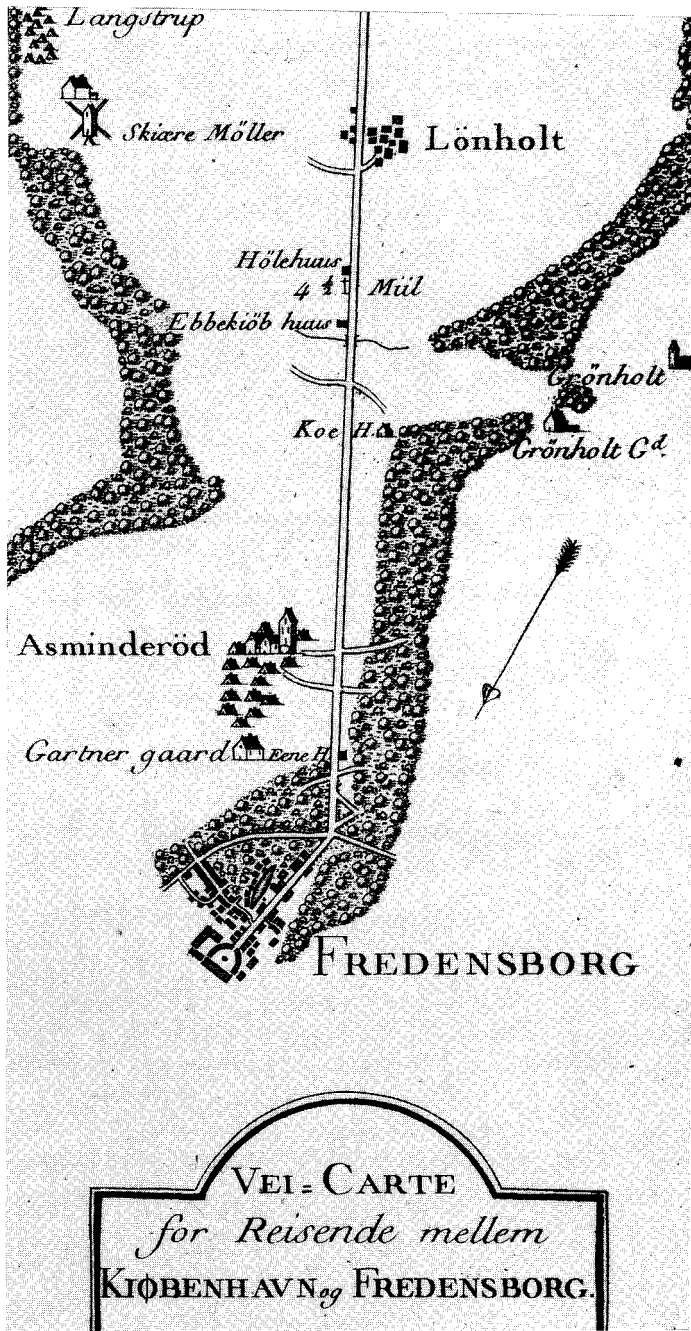

Fig. 3. Her ses placeringen af en gartnergård mellem Fredensborg og Asminderød, 1778. Om det netop er Stephanus Müllers gård er ikke oplyst. Kongelige Biblioteks Kortsamling, 1111 - 51, I og II - o - 1778.

Dette synes ret sammenfaldende med modtagelsen af de første frøsendinger. At Müller først blev sat i gang i juni, kan muligvis forklares med, at kongen lå sengebunden på Jægersborg med et brækket ben fra slutningen af november 1760 til midt i maj 1761.

10. I begyndelsen var udbetalingerne lidt uregelmæssige, men fra 1762 var Müller fast på lønningslisten.

11. Skrivelse dateret 24. november 1761 viser, at gartner Stephanus Müller fik udbetalt 100 rigsdaler 'til anlægning af en Plantage afforskellige sorter af træer'. (Fig. 2).

12. Afkvitteringer og attesteringer på udbetalinger fremgår, at gartner Stephanus Müller på sin ejendom i Asminderød havde en nyanlagt plantage og 'Baumgarten'. (Fig. 3).

13. 28. maj 1764 skrev hofmarskallen en ordre om, at gartneren ikke måtte benytte materialvognen med kusk og heste, men skulle have dækket sine udgifter i forbindelse med kørsel. Kørselsregningen viste, at han skulle have kørt 288 læs gødning til plantagen.

Stephanus Müller fik udbetalt sin løn sidste gang den 31. jan. 1766. Dette er ensbetydende med, at hans ansættelse var en helt personlig sag for Frederik V, thi kongen døde i januar 1766.

Intetsteds oplyses, hvortil de producerede planter leveredes. Heller ikke af slotsgartner Døllners ellers meget fyldige kommentarer fremgår oplysninger, der kan fortælle, om planterne blev leveret til plantning i Fredensborghaven. På den anden side ses heller ingen oplysninger om, hvorfra de mange tusind nåltræer, C.C.L. Hirschfeld faktisk ser i god vækst, kom fra.

Fornyet kontakt med Gruttschreiber

14. Atter i 1762 skrev Gram et par gange efter frø og planter, og igen krøb Gruttschreiber udenom.

15. Men 22. jan. 1763 skrev Gruttschreiber derimod til Gram, at majestæten personlig havde udbedt sig at få »hülsensammen« indsamlet. Gruttschreiber tog sig derfor den frihed, at sende disse i en forsejlet sæk til Gram. Samtidig beklagede han, at leverancen var så lille, men dette skyldtes, at disse planter dette år desværre kun havde båret få frugter.

16. 22. feb. takkede hofmarskal A.G. Moltke for de leverede frø og udbad sig af Gram på kongens allerhøjeste ønske en nøje beskrivelse af behandlingen af samme frø, såvel ved såning som ved »oppasning«.

Af korrespondancen i 1763 kan sluttes, dels at frøene blev indsamlet i Gruttschreibers eget distrikt, dels at det drejede sig om en art, kongen ikke tidligere havde dyrket. Desuden kan sluttes, at Gruttschreiber

1756. 3. Andersens for Børgl. Lønnen. Børgl. 2000 1761.
 Mit byg. N. 122. und 4te adriepfen.

Alleruntertänigste Resonung

Zu Ih. Königl. Majt. alleruntertänigsteu Diensten
 ist von mir quibus in bespreibung von d. Dan. Jägern
 ein Post anlagend und anverllig ant bezalen
 worden. unalig

1762
 23ten Octobr. ist ein Requision mit 1/2 Sch. Traunjungiggen
 Ober. Jäger. Min. Post. Jäger von Langer, von Jannant
 ein Quartel Dan. oder Amilshu. Jäger. Daumen
 auf Blauenberg gesandt und sollt für Fische
 und Porto bei Hamburg in allen bezalen. 6. 11. 1/2

1763
 28ten Marti für ein Post bei Dan. Daumen an Jannant
 Posten anlagend, auf die Zulage N. 1. . . . x. 6. 1/2

18ten April an Joh. Accise ein Post bei Jannant auf N. 2. . . . x. 4. 8.

28ten Mai. Post für Joh. Jannant an Jannant N. 3. . . . x. 3. 2.

24ten Mai, dito dito bei Jannant N. 4. . . . x. 5. 10.

ditto dito bei Jannant N. 5. . . . x. 3. 12.

---

in Summ 15 1/2 1/2

Das Bin. des h. Fürstlichen Kays. Salars, Frey Markt und

787
 Auf dem 12. Juni 1764

Fig. 4. Spezifikation over udgifter C.C. von Gram har haft i forbindelse med frøsendinger fra J.G. von Langen. Rigsarkivet.

havde bevoksninger af denne planteart i en sådan alder, at de kunne levere frø. Hvad er da Hülse? Hülse står for *Ilex aquifolium* og Hülsebaum står for *Robinia pseudoacasia*. Det er rimeligt at antage, at bestillingen lød på Kristtorn, da denne er vildtvoksende i Sønderjylland.

Kontakt til J.G. von Langen

17. Af en specifikation over nogle udlæg C.C. von Gram havde haft fremgår, at senderinger af træfrø ankom 28. marts, 18. april, 28. april og 24. maj i året 1763. Bilag 1, 3 og 4 består af kuverter med J.G. von Langens segl, altså må frøene være leveret af von Langen. Udgifterne blev betalt af Partikulærkassen. Naturligvis behøver træfrø ikke at være ensbetydende med nåletræsfrø. (Fig. 4).

18. Yderligere små detaljer peger i retning af, at det fra omkring 1760 var blevet in ved hoffet at dyrke træer. Gisselfelds første overdirektør, Frederik Christian Danne-schiold-Samsøe, der var nært beslægtet med kongen, fredede Quiehaugen til skovop-elskning i foråret 1761.

En Gyntelberg Abel, der altid synes at have haft sans for det lukrative, søgte og fik i marts 1763 tilladelse til at indhegne sin ejendom med det formål at anlægge en plantage.

Sammenkædning

Af artiklen FREDERIK V'S HOBBY: HAVEN VED FREDENS-BORG SLOT ses, at planteskolen Gross Ravensburg ved Nørreport i 1757 leverede 250 nåletræer. I 1758 leverede planteskolen ingen nåletræer. Men i 1759 leverede den '1000 kleine sammengezogene Tannen'.

Jeg konkluderer deraf, at planteskolen i 1757 havde solgt hele sit lager af nåletræer til kongen, hvorfor den ikke kunne levere i 1758. Der foreligger naturligvis den mulighed, at kongen ikke gjorde nogen bestilling. Men den første antagelse synes bestyrket af, at kongen i 1757 måtte skaffe sig supplerende forsyninger fra Sverige.

Videre konkluderede jeg, at planteskolen for at oparbejde et nyt lager straks, 1758, såede nåletræer. Derfor kunne den i foråret 1759 levere de nævnte 1000 små nåletræer. Disse var så små, at planteskolen fandt det nødvendigt at nævne, at det ikke var dens sædvanlige standard.

Af nævnte artikel ses endelig, at planteskolen havde sin sidste leverance af nåletræer i 1761, men at den fortsatte med at levere løvtræer til kongen.

Hypotese

Jeg opstiller nu den hypotese, at kongen og C.C. von Gram nøje har

iagttaget det her beskrevne hændelsesforløb, hvorefter de er kommet til den konklusion, at når planteskolen kunne fremelske nåletræer af frø, måtte de også selv kunne gøre det.

De satte hurtigst muligt en produktion i gang i 1761, hvilket var det sidste år, de foretog indkøb af nåletræer i planteskolen. Fra 1762 var de selvforsynende.

Hændelsesforløbet

1759 tog kongen i Rentekammeret initiativ til dyrkningsforsøg og C.C. von Gram gik i markedet for frø.

Hurtigt er man blevet klar over, at man ikke havde den fornødne ekspertise, hvorfor man i 1760 besluttede sig for at sende 8 unge, 4 forstfolk og 4 gartnere, ud for at lære trædyrkning. Meget typisk var halvdelen gartnere, thi disse havde i forvejen kendskab til dyrkning af planter.

Derefter synes kongens og skovvæsenets veje at skilles

I foråret 1761 begyndte frøsenderne at strømme ind fra kongens leverandører. I erkendelse af, at skovvæsenet ikke havde erfaring med fremelskning af småplanter, har kongen bestemt sig for at overdrage en gartner at sætte produktionen i gang.

Skovvæsenet

En medvirkende årsag til, at kongen besluttede at overlade arbejdet til en gartner, kan have været skovvæsenets holdning. Af den korrespondance, der foreligger, 1757-62, synes at skinne igennem, at skovvæsenet ikke ønskede at hjælpe kongen og Gram, hverken med unge Rødbøg eller Lind eller frø.

Tilsyneladende har kongen og skovvæsenet ikke arbejdet sammen. Ser man på Oppermanns oplysninger, er det bemærkelsesværdigt, at de frøleverandører, han nævner, ikke er de samme som de, der leverede til kongen. Det er end ikke den samme bankier, der ordnede indkøb og forsendelser.

Oppermanns oplysninger stammer fra Rentekammeret, der stod for statskassen. Skovvæsenet sorterede under denne myndighed. Derfor oplyser han skovvæsenets leverandører. De foran fremlagte oplysninger stammer fra Kabinetskassen, Chatolkassen og Partikulærkammerkassen. Disse kasser dirigerede kongen selv rundt med. De virkede lidt som kinesiske æsker, med hver sin bogholder. Desværre blev derudover store beløb overgivet til betaling af kongens kammertjener Nicolai Jessen, oftest uden specifikation. Dette medfører ret store huller i oplysningskæderne.

Hvorfor opstod det store behov for nåletræer?

Man kan spørge sig, hvorfor opstod det pludselige ønske om nåletræsplantninger. Det synes fra begyndelsen udelukkende at have været en haveinteresse, en hobby.

Årsagen kan muligvis findes i den nye udvikling af havesmagen. Frederik V må have haft et godt kendskab til de haver, der var anlagt i England i første halvdel af 1700-tallet. Hans første dronning, Louise, var datter af Georg II og Caroline, der lod landskabsarkitekten William Kent forestå nyanlæg ved Richmond Lodge. Dronningens moder formede sammen med sin gartner 'the Serpentine' i Hyde Park. Dronningens broder Frederik, prinsen af Wales, var nært knyttet til kredsen om lord Burlington, Kents mæcen, og Richard Temple, Viscount Cobham, der begyndte anlæggelsen af landskabshaven ved Stowe. Kent anlagde haven ved Carlton House for prinsen, 1733. I Kew dyrkede prinsen ivrigt sine botaniske haveinteresser i et landskabeligt anlæg, hvis udformning Kent ligeledes bidrog til.

I England var man begyndt at interessere sig stærkt for vinterhaver, hvorved man forstod haver, der var grønne om vinteren dvs. beplantet med stedsegrøn vegetation. Forholdene i England var dengang de samme som i Danmark. Af vilde stedsegrønne trævækster havde man kun Taks, Kristtorn og Enebær. Kun i Skotland voksede Fyrren vild. Ganske vist indførtes tidligt nåletræer fra fremmede egne, men i første halvdel af 1700-tallet har de ikke været til stede i så store mængder, at de kunne anvendes til større fladeplantninger. Kun de vildtvoksende stedsegrønne vækster har kunnet afgive frø i tilstrækkelige mængder.

Henry Hoare begyndte i 1741 anlægget af landskabet ved Stourhead. En kilde til senere forundring er, at han brugte Fyr og Bøg til beplantning af området. Fyrrene ses tydeligt i hvert fald på nogle af landskabsarkitekten F.M. Pipers tegninger fra 1780. Plantevalget er måske knap så mærkeligt, når betænkes, at Fyr var det nåletræ, Hoare havde lettest adgang til at skaffe sig frø af.

Frederik V's bestilling af kristtornfrø tyder på, at det stedsegrønne også interesserede ham og at han var klar over, at han måtte vælge en vildtvoksende plante, hvis han ville etablere en fladeplantning.

Hvornår begyndte Frederik V at interessere sig for nåletræer?

Esaias Fleischer* skrev 1779, at Frederik V, allerede i sin kronprinstid, 1742-46, på Jægerspris havde ønsket sig et areal tilplantet med Gran.

* Fleischer, Esaias, 1732-1804. 1774 blev han inspektør for arveprins Frederiks Jægerspris. Flittig skribent.

Nogle meget store træer blev under store omkostninger anskaffet fra Sverige, men disse gik alle ud. Et nyt forsøg blev gjort med mindre planter; dette forsøg lykkedes og planterne stod pænt, men med for stor afstand mellem træerne efter Fleischers mening.

C.C.L. Hirschfeld bemærkede denne granplantning, da han besøgte Jægerspris i 1780. Den udgjorde i hans øjne en væsentlig detalje i landskabsbilledet og de smukke fuldkronede træer dannede sammen med ældgamle Ege den rette baggrund for mindestøtterne.

Frederik V's første plantninger havde altså ikke udgangspunkt i såning. Ligesom senere i Fredensborghaven anskaffede han i starten planter.

Det må bemærkes, at Erik Pontoppidan allerede i 1764 i Den danske Atlas skrev: 'Som Elsker af Skov-Vert, haver Deres Kongelige Maje-stæt ogsaa her (Jægerspris, indsat), saavel som ved Fredensborg, under eget høye Opsyn, anlagt adskillige Planteskoler, og seet dem, befordrede til god Fremvert. Et høyst priseligt Oeconomisk Exempel, om hvilket efterkommerne ikke bør være uvidende'. Dette oplyser, at

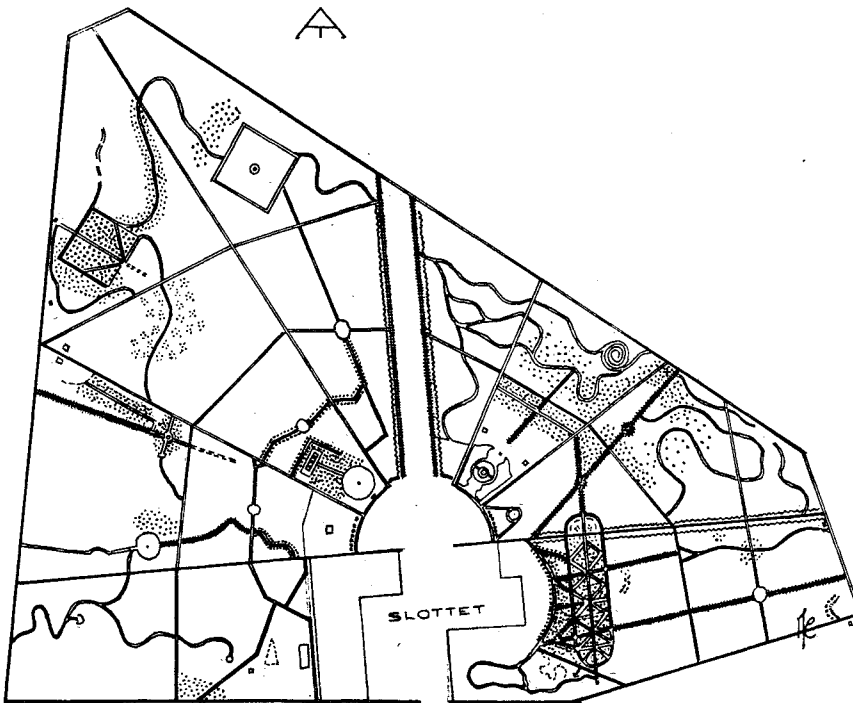

Fig. 5. Skitse udarbejdet som støtte til forståelsen af C.C.L. Hirschfelds beskrivelse af Fredensborghaven. A.C. Prikkerne antyder nåletræer.

kongen allerede inden von Langens ankomst havde påbegyndt systematisk skovfornyelse.

Hvem var læremesteren?

Man kan spørge sig selv, hvem indgav den unge prins denne interesse. Frederik Ferdinand von Krogh oplyser i *Vaterländische Waldberichte*, 1822, at kongens ceremonimester Victor Christian von Plessen var en ivrig og dygtig forstmand. Allerede inden han blev knyttet til den unge prins Frederiks hofstab, havde han på Hirschholm plantet Folehaven m.m.; som prinsens ceremonimester blev han straks gjort ansvarlig for driften af Jægerspris, hvor vi ved, at prinsen foretog sine første træplantninger.

I den arkivpakke, der rummer aktstykker fra von Plessens administration af Jægerspris, står på bagsiden af et brev 'lærkefrø'. Det var altså noget, han skulle huske.

I 1752 underskrev von Plessen den ordre, hvorefter vildtet blev udjaget af dyrehaven ved Fredensborg. Det er den eneste ordre, jeg har set underskrevet af von Plessen. Kammertjener Nicolaj Jessen har oplyst, at formålet med udjagningen var at opelske skov.

C.C.L. Hirschfeld fortalte, at han 1780 så store 'tänner' i den ældste del af det anlæg i Fredensborghaven, der kaldtes Plessens Plantage. En afdeling af haven Plessen interesserede sig for lige til kongens død. (Fig. 5).

Det synes muligt, at det er ceremonimesteren, der tidligt har bibragt prinsen interesse for at fremelske træer. En senere ceremonimester prøvede den samme form for beskæftigelse, men med mindre held. jvf. Johan von Bülow – kronprins Frederik (VI) – Kronprinsens Plantage.

Konsekvens

Frederik V's interesse for træplantning udviklede sig til en hobby. F.F. von Krogh meddeler, at 2 alen høje fyrreheister fra Sverige blev plantet på et sandet bjerg af hofkavalererne. Formodentlig var det plantningen på Margrethebjerget, hvor C.C.L. Hirschfeld også så store træer. Det kan dreje sig om de 100 fyrretræer Gýntelberg Abel i 1757 bragte fra Sverige.

Efterhånden som haveanlægget på Fredensborg skred frem, synes granplantningerne at være anvendt meget bevidst. Særlig må bemærkes beplantningen i området ved Tusinddalerhøjen (1763), bag Skibsbakken (1764) og mellem Ballonpladserne (1765). Disse områder er beplantet fra det tidspunkt, hvor kongen fik sin masseproduktion af nåletræer i gang.

At nåletræerne endte med at skabe kaos og fordærv, skyldtes, at kongen døde i sidste del af anlægsfasen og at dronningen, Juliane Marie, ikke forstod meningen. En haveidé skal til stadighed korrigeres, efterhånden som væksterne udvikler sig.

Hobbyen udvikler sig til et skovforbedringsprojekt

Da Frederik V sendte de 4 gartnere ud for at lære træpleje, var hovedformålet måske, at få kyndig hjælp til sin hobby. Men efterhånden som han så, at hans planteproduktion blev en succes, er tankerne om en generel skovforbedring formodentlig begyndt at udvikle sig hos ham og hans rådgivere.

I midten af 1700-tallet havde skovenes forfald i hele Europa udviklet sig til et stort problem. C.C. von Gram deltog meget ofte i kongens taffel. Under middagen har man sikkert vendt og drejet dette aktuelle problem. Herom vidner den kendsgerning, at ikke kun kongen arbejdede med problemet. Hans generalpostdirektør og slægtning, F.C. Danneschiold-Samsøe, foretog systematisk udsåning af Eg i sin dyrehave og fredede og hegnede områder med skovopelskning for øje på Gisselfeld. Ved hans død, 1778, var resultaterne af hans arbejde en kilde til stor beundring.

Af den forskning, der er foretaget omkring den Gram-Langenske Forstordning, fremgår det klart, at det var Frederik V's personlige interesse, der drev værket. Da kongen døde, fik Rentekammeret held til at stoppe projektet.

Om Lærk

Om Lærk fortalte Fleischer, at han ved Jægerspris havde træer, der var nogle og tyve år gamle. Han mente, at der derudover kun fandtes så gamle træer ved Fredensborg. Det må deraf slutes, at en del af de store mængder af lærkefrø kongen indkøbte i løbet af 1761 og 1762 og muligvis nogle af de 40 importerede Lærketræer, er bragt til Jægerspris og opelsket der. 'I Anders Størs Plantage findes Ege, Bøge, Graner, Lærke, Ypern i smuk Vækst', skrev Fleischer, 1779. (Fig. 6).

Oppermann skriver: 'Muligt er det, at von Langen, før han vendte hjem fra Norge til Tyskland, har bragt os de Lærke, som Fleischer omtaler fra Jægerspris og Fredensborg'. Dette er formodentlig hermed korrigeret.

Konklusion

Det må erkendes, at det kun har været muligt at finde én konkret oplysning om leverance af »tannensammen«, under pkt. 6. Men med i

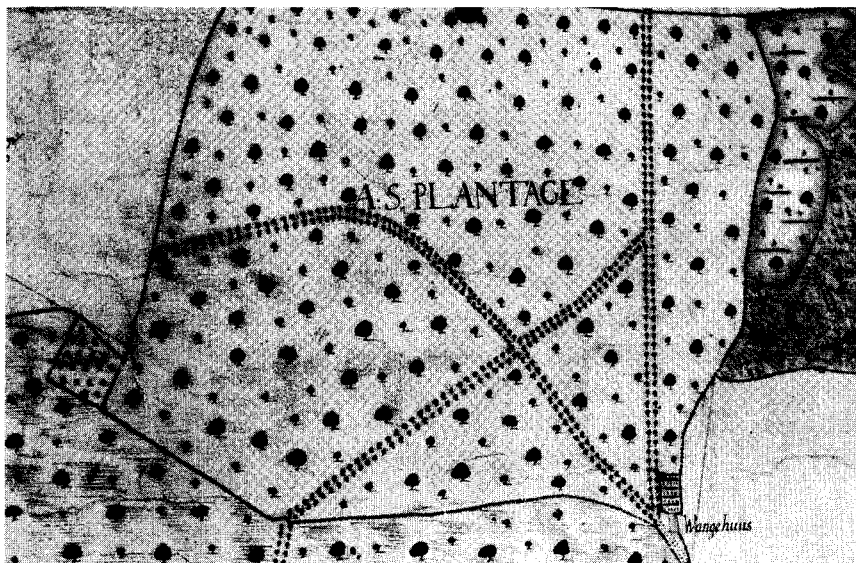

Fig. 6. Planen viser Anders Stærs plantage i Jægerspris, 1772. Stedet er beliggende nord for Jægerspris slot. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.

spillet var den Gÿntelberg Abel, der altid kunne skaffe alting, og kammertjener Nicolaj Jessen, der foretog udbetalinger uden kvitteringer. Derfor kan frø være skaffet på mindre autoriseret måde; f.eks. havde Gÿntelberg Abel en ejendom i Sverige. Det var derfra, han i 1757 hentede Fyr- og Granplanter.

Man må tro, at kongen har ladet fremstille andet end Lærk i det produktionsapparat, han havde stillet på benene i Asminderød. Derfor taler, at det netop er i Fredensborghaven, man finder de mange tusind stedsegrønne nåletræer.

Efterhånden som planteproduktionen har taget form og er blevet en succes, har kongen og hans rådgivere fået vished for, at skovrejsning ved frøformering kunne praktiseres i Danmark. Derefter har de besluttet sig for at indkalde en ekspert fra udlandet for at sætte projektet op i en større målestok.

Sært er det måske at erkende, at havehobbyen var igangsættereren for moderne skovbrug.

PRIMÆRKILDER

Rigsarkivet

Rentekammeret

333.449, Om Granfrø fra Tyskland, 1748-83 bilag 26, 27, 28, 29, 30, 31.

333.228, ang. Skov- og Jagtvæsen, andet læg bilag 56, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 73, 82.

332.349, Danske Overjægermester protokoller 1763-64.

221.122, Relations og Resolutionsprotokoller for Danmark, 1759.

Partikulærkammer 39, Bilag til Regnskaber 1764, bilag 1356.

Partikulærkammer 46, Chatolkassen, Bilag til Regnskaber 1761, bilag 440. 1762, bilag 35 og 46.

Partikulærkammer 43, Cabinetskassen, Bilag til Regnskaber, 1761-64 og 1765-67.

1761: bilag 75. 1762: Lit. Y, AE, AF, AK, AT, EP, EQ, ES, EW, FH, FL, GK. 1764: AO, AZ, I og II, 1765: AZ og DH. 1766: B og E.

Partikulærkammer 42, Cabinetskassen, Regnskaber 1759 og 1761.

Partikulærkammer 9, Resolutionsprotokoller 1761 og 1762.

Følgende arkiver i Rigsarkivet er gennemgået uden at finde oplysninger af interesse:

Partikulærkammer 39, Bilag til Regnskaberne, 1757-66.

Partikulærkammer 9, Resolutionsprotokol, 1759-1763.

Partikulærkammer 42, Cabinetskassen, Regnskaber, 1759, 1762 og 1766.

Partikulærkammer 43, Cabinetskassen, Bilag til Regnskaber, 1759-66.

Partikulærkammer 44, Chatolkassen, Regnskaber, 1757-63.

Partikulærkammer 46, Chatolkassen, Bilag til Regnskaberne, 1757-1763.

Partikulærkammer 16, Koncept Forestillinger og Breve, 1756-86.

Partikulærkammer 23, Correspondance Protokol, 1757-61 og 1762-64.

Partikulærkammer 21, Indkomne Breve, 1756-59, 1760-61, 1762-63.

Overhofmarskallatet, IG 3d, Forskellige Hofholdningssager 1742-64.

Overhofmarskallatet, G 4, Originale Breve og Koncepter 1731-74.

Overhofmarskallatet, G 6, Tryksager.

Hofmarskallatet Q 13, Dage Journal.

LITTERATUR

Christensen, Annie, 1981: 'Frederik V's hobby: Haven ved Fredensborg Slot', Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab, nr. 11, 35-50.

Fleischer, Esaias, 1779: Forsøg til en Undervisning i Det Danske og Norske Skovvæsen.

Hirschfeld, C.C.L., 1780: Theorie der Gartenkunst III, Leipzig.

Hyams, Edward, 1971: History of Gardens and Gardening.

Laumann Jørgensen, E. & P. Chr. Nielsen, 1964: Nordsjællands skove gennem 200 år. Rhodos.

Oppermann, A., 1922: Skovfyr i Midt- og Vestjylland. Det forstlige Forsøgsvæsen. København.

- Oppermann, A., 1923: Dyrkning af Lærk i Danmark. Det forstlige Forsøgsvæsen. København.
- Pontoppidan, Erich, 1764: Den danske Atlas eller Kongeriget i Danmark, Tomus II, København.
- Siren, O., 1947: Kinas Trädgårdar, (heri gengivet F.M. Pipers tegninger).
- Vaterländische Waldberichte, 1820-22, Vol I-II. Altona.

SUMMARY

Having realized the wish of both Henry Hoare and the king of Denmark Frederik V to include evergreens in their wintergardens it seems necessary to admit that they got into the same problem. Both England and Denmark in their native flora had only *Taxus baccata*, *Ilex aquifolium* and *Juniperus communis* to choose from.

So Henry Hoare took to *Pinus sylvestris*, wild in Scotland, whereas the Danish king had to use *Picea abies*, and perhaps *Pinus sylvestris*, wild in Sweden and Norway. Frederik V did start up a massproduction, which eventually led into the renovation of the Danish forests.